

І. О. Терехова, канд. філол. наук, докторант
ORCID ID: 0000-0002-5630-5175
e-mail: lakshinska@gmail.com
Львівський національний університет
імені Івана Франка, Львів

СЛОВО ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА ПОЛІ БОЮ: СПАДКОЄМНІСТЬ КОБЗАРСЬКИХ ТРАДИЦІЙ

Проведено художні паралелі між Другою світовою та російсько-українською війнами. Наголошено, що в нинішній війні виразно актуалізується вплив шевченківського слова, втіленого засобами кобзарського мистецтва, представленого творчістю Тараса Компаніченка та Юрія Герасименка. Доведено, що поезія Тараса Шевченка органічно влітається в сучасний фольклор, утворюючи нерозривну синтезовану єдність.

У роботі акцентовано увагу на тому, що у воєнний період фольклорний жанр думи, який у своїй творчості застосовував Кобзар, набуває особливого поширення та постає яскравим історичним документом епохи.

Розглянуто й таке цікаве явище сучасної поезії, як авторські думи Олександра Птащенка.

Ключові слова: дума, кобзар, Шевченко, війна, фольклор.

Т. Шевченко належить до когорти митців, чия творчість з плином часу не втрачає своєї актуальності. Це пророк, який зображуючи минуле та сучасність, дивиться в майбутнє. Нині, коли вирішується подальша доля держави, як ніколи важливими стають шевченківські заклики до боротьби. Слово уславленого митця органічно влітається в сучасний воєнний фольклор, утворюючи нерозривну синтезовану єдність. А українські кобзарі стають носіями ідей національного пророка, сприяючи все більшому пробудженню бойового духу наших воїнів.

Мета роботи: визначення особливостей функціонування шевченківських мотивів у кобзарському мистецтві в часи Другої світової та сучасної російсько-української воєн (з акцентуванням на жанрі думи).

Методологія дослідження. У роботі використано порівняльний, типологічний та описовий методи дослідження, а також методи аналізу та синтезу.

Історія дослідження проблеми. Останнім часом в українському фольклорі мілітарна тема стає провідною. Ще в 2010 році це питання у своїй монографії "Двадцять століття в українському фольклорі" окреслив професор Р. Кирчів, зокрема звернувши увагу на особливості змін у тягlostі фольклорної традиції, її модифікації, трансформаційні процеси у фольклорі, а також діахронний процес нашарування різних якісних змін в українській народній словесності XX століття, появу і вплив нових продуктивних фольклоротворчих ситуацій при розгляді такої проблематики, як фольклор "серед катастрофи воєн і переворотів", відлуння української дійсності міжвоєнного двадцятиріччя в народній словесності, традиційне і нове у фольклорі на західноукраїнських землях 1920–1930-х років, Друга світова війна в усній словесності українського народу, фольклорна рецепція героїки повстанського чину тощо.

Продовженням дослідницької роботи Р. Кирчіва можна вважати монографію О. Кузьменко "Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн)" (2018), в якій на прикладі творів класичних фольклорних жанрів, "широкоформатних" текстів перехідного типу з ознаками індивідуально-фольклорної інтерференції та коментарів самих виконавців схарактеризовано особливості драматичного буття українців в першій половині XX століття за допомогою таких груп фольклорних концептів, як універсальні (війна, молитва, смерть); персонажні (ворог, мати); емотивні (туга, сум, радість, страх) та просторові (дім, неволя, могила, Україна) [9, с. 588]. Застосування такої концептуальної єдності дало змогу дослідниці об'єднати відомості про світові воєнні конфлікти, про героя й ворога, про простори рідного краю та неволі, про українську державну символіку, а також окреслити головне концептуальне поле війна-мир, здійснити семантико-структурний аналіз його базових констант, які формують загальнонаціональну картину світу.

Зазначимо, що вивчення особливостей функціонування сучасного українського воєнного фольклору проводиться і за кордоном, зокрема в Кембриджі, де дослідниця та поетеса І. Шувалова завершила дисертаційний проект на тему "Голоси війни на Донбасі: питання ідентичностей у спільнотах, що зазнали впливу війни через призму пісень". Тут передусім акцентовано увагу на народних піснях, які набувають своєї актуальності в українському контексті: "2014 року, коли вже точилася війна на Сході, стало зрозуміло, що повсякденні мовні засоби неспроможні сповна висловити досвіди болю, втрати й боротьби. Пісні – зокрема, народні – були чи не єдиним джерелом витворення мови війни, адже багато з них несли на собі відбиток попередніх історичних збройних конфліктів" [11]. І. Шувалова наголосила на характерних рисах, притаманних сучасним українським воєнним пісням: "Якщо пісня не про дім і родину, то вона, швидше за все, про події на фронті. Якщо не про мужніх побратимів, то про триклятих ворогів. Система базових координат війни проста. Вісь перша: дім – фронт. Вісь друга: свої-вороги". Проаналізувавши зміст пісень періоду військового конфлікту на Донбасі, дослідниця дійшла такого висновку: "по-перше, у своїх піснях українці назагал приділяють значно менше уваги описам ворога й згадкам про нього <...> По-друге, в піснях рідше трапляються криваві описи сцен насильства й заклики до такого насильства вдаватися. Коли ж ідеться про бажане вирішення конфлікту й омріяне повоєнне майбутнє, в українських піснях ми нерідко бачимо ситуацію, коли ворог цілковито випадає з цієї картини" тощо [11].

Одним з останніх досліджень українського воєнного фольклору є монографія М. Байдак "Війна як виклик і можливість: українки в роки Першої світової війни" (2021), де зроблено спробу реконструкції повсякденних практик жіноцтва Галичини періоду 1914–1921 рр. та розглянуто особливості жіночого світоглядного уявлення під час війни, виявлено значення Дому, життя та смерті в жіночій самоідентифікації того періоду, а також проаналізовано жіночі образи у фольклорі та авторській пісенній культурі [1].

Отже, українські науковці небезпідставно проводять паралелі між Другою світовою та російсько-українською війнами, однак

у цьому контексті однозначно потребує поглибленого аналізу власне шевченківське слово, втілене за допомогою кобзарського мистецтва. Також важливо наголосити на функціонуванні жанру думи, що, як й історичні перекази, козацькі, рекрутські, жовнірські та стрілецькі пісні, оперативно реагує на суспільні катаклізми.

Виклад основного матеріалу. Українські думи, за слушним визначенням К. Грушевської, це "найкоштовніший складник усної традиції народу" [17, 16]. Їхня цінність полягає передусім у тому, що вони відображають дух цілої епохи.

У думках відбувається ретрансляція народних переказів. Можна з певністю сказати, що це своєрідний тип воєнного фольклору: "Складено сі думи за часів найтяжчого життя на Україні, коли вороги страшенно шарпали її, накладаючи тяжке ярмо неволі та гніту на вільний тоді народ український. І от найзавзятіші борці за волю рідного краю або ті, що найдужче постраждали од тих ворогів і вславились так, що про них складено було пісні оті – думи, що й до нині лунають у нас" [16, с. 4]. Так, знаний український фольклорист Ф. Колесса, осмислюючи питання генеалогії дум, зазначав, що це епос, який "зріс на підкладі воєнного козацького життя. Вони витворювалися поступнево, більшими й меншими групами, впродовж XVI–XVII вв., як на це вказує їх зміст із виразними слідами наперствування, яких не встигли затерти століття усного переказу" [7, с. 81].

Думи – досить динамічний жанр українського фольклору, що власне є індикатором суспільно-історичних зрушень. За слушним зауваженням В. Кушпета, ці твори "були носіями певної інформації, тобто відображали події та проблеми, що хвилювали тогочасне народне українське середовище. Вони ніколи там не збереглися б і не мали б такого попиту, якби не були живими й актуальними. Саме завдяки вмінню швидко відобразити події мовно-музичним способом співці-музиканти у XVI–XVIII ст. мали визнання як непересічні виконавці" [10, с. 225–226].

Авторами дум були безпосередньо козаки, які черпали свої сюжети з навколишньої дійсності, намагаючись відтворити ті історичні події, які особливо їх хвилювали. Так, О. Синявський з певністю стверджував: "...слова у думі не змінювалися майже ніяк, і тому усе те, про що говориться в думках, то суцільна правда-

бувальщина" [16, с. 5]. Ф. Колесса своєю чергою наголошував на реалістичному забарвленні та "вражінні безпосередньої близькості до оспівуваних подій у думках" [7, с. 82–83]. Натомість К. Грушевська виділяла елементи імпровізації та варіативності при їх відтворенні: «думи зложені з цілком своєрідних складників, що не мають якоїсь раз виробленої форми, а все складаються при співі наново. Ся імпровізація, що в мелодії спирається на "кілька характеристичних фраз", які "свобідно комбінує кобзар", в тексті обертається навколо якоїсь усталеної схеми оповідання і певної скількості поетичних образів, які кобзар вважає за можливе переставляти з місця на місце, поширювати й скорочувати, не порушуючи тільки головного напрямку самого оповідання, але творячи кожного разу новий варіант теми. З такого своєрідного й трудного способу виконання випливає також і та обставина, що думи не можуть бути здобутком цілої людности, як обрядові або ліричні пісні, а вимагають від співаків спеціального вміння і тому органічно належать до репертуару професійних співців» [17, с. 16].

Звісно, коли вести мову про історизм дум як такий, слід пам'ятати, що ці твори не є тими історичними документами, що достовірно відтворюють реальні події: "...кобзарі та бандуристи ХІХ – початку ХХ століть) <...> були лише носіями та ретрансляторами думових текстів, що охоплювали події переважно другої половини ХVІ–ХVІІ століть. Кобзарі переймали ці унікальні фольклорні твори від своїх учителів і передавали учням, пильно стежачи за тим, щоб до текстів ті не додавали нічого від себе" [4, с. 255].

Проте на початку ХХ століття починають створюватися думи, які відбивають реалії тогочасної дійсності та гостро актуалізують нагальні проблеми сучасності. Тут передусім варто відзначити такі зразки думового епосу, як "Чорна неділя в Сорочинцях" та "Про Сорочинські події 1905 року", що власне є ілюстрацією повстання селян на Полтавщині (автор-виконавець місцевий кобзар М. Кравченко). Саме відтоді жанр думи зазнає своєї модифікації та постає своєрідним віддзеркаленням суспільних зрушень ХХ століття.

Війна, що кардинально змінює життя суспільства, призводить до драматизму, деструкції, хаосу. За слушним зауваженням Р. Кирчіва, військові події збуджували й активізували творчу уяву саме своєю незвичайністю, екстремальністю, безпосереднім напливом сюжетів і образів з навколишньої реальної дійсності [6, с. 285]. Це, безумовно, мало свій відбиток і на народній творчості. Так, сучасна українська фольклористка О. Кузьменко, аналізуючи фольклор Першої та Другої світових воєн, виділила такі основні сюжетні моделі: про вояка на лінії фронту, у ворожому полоні, про жінок, дітей, літніх осіб у повсякденні фізичного й духовного насильства окупації (епізоди про повернення сина-каліки, про знищення ворогом церковних образів, про сексуальні домагання, про побиття, катування й розстріли, про голод, про відібраний реманент і спалене господарство та інші), про повстанців у моменти морального вибору та героїчного чину, що витворюють особливий тип картини світу, у якій провідними аксіологічно навантаженими культурними поняттями є "життя"—"смерть", "мир"—"війна" [9, с. 588].

У воєнний період відбувається активне звернення до народних витоків: «В пісенному репертуарі відроджуються давні історичні пісні про татаро-турецькі напади на українську землю та боротьбу з польськими завойовниками. Поряд із ними і в пісенних новотворах з'являються мотиви, що складають драматичний образ знівченої і сплюндрованої ворогами України: "зажурилась Україна", "заплакала Україна", "вся слізьми облита", "кров'ю підтікає" тощо [6, с. 288]. Цим можна пояснити той факт, що найбільш популярними в період Другої світової війни були такі українські думи: "Невольницький плач", "Про козака-бандуриста", "Про Марусю Богуславку", "Втеча трьох братів із города Азова, з турецької неволі", "Бідна вдова і три сини" та ін.

Значною народною популярністю користувалася творчість Т. Шевченка. Тут, за слушним зауваженням С. Росовецького, «відбувається своєрідний жанровий "бумеранг": найперше фольклор засвоює літературні твори, написані у жанрі, що є наслідуванням фольклору. Саме так ставали народними піснями Шевченкові поезії» [15, с. 82]. Такі питання свого часу порушував

О. Правдюк у своїй роботі "Шевченко і музичний фольклор України" (1966), наголошуючи, що важливу роль у поширенні Шевченкового слова серед народу відігравали народні співці – кобзарі, лірники, в репертуарі яких завжди були пісні на слова поета і про поета. Крім загальновідомих "Заповіту", "Реве та стогне Дніпр широкий", вони співали "Встає хмара з-за Лиману", "Тяжко, важко в світі жити", "Тече вода в синє море", "Плавай, плавай, лебедоньку", пісні з поем "Тайдамаки", "Невольник" [12, с. 208] тощо.

Під час Другої світової війни "народні співці – кобзарі, бандуристи й лірники завжди були поруч з борцями за свободу, рівність та незалежність і часто гинули в цій боротьбі" [3, с. 3]. Вони були учасниками бойових дій, перебували у складі партизанських загонів (А. Білоцький, П. Гузь, Є. Чернишевський та ін.), мандрували окупованими територіями, "виступаючи у ролі літописців, які відбивали в своїх творах історичні події, свідками яких були самі" [5, с. 58] (Є. Мовчан, П. Носач, Є. Адамцевич, В. Перепелюк, К. Яцик, І. Богдан, С. Скорик) тощо. Народні кобзарі сповідували шевченківські ідеали боротьби та свободи, таким чином підносячи бойовий дух солдатів. Подеколи і самі виступали творцями дум про Шевченка: "На смерть Шевченка", "Зійшов місяць, зійшов ясний", "Сподівалися Шевченка" та інші.

Шевченкове слово надихає на полі бою і сьогодні, стає невгамовним закликком до боротьби. Згадаймо, наприклад, героя Небесної сотні С. Нігояна, бійця Самооборони Майдану, вбитого під час Революції Гідності в січні 2014 року: перед своєю смертю він натхненно декламував уривок з поеми "Кавказ" Т. Шевченка.

І вам слава, сині гори,
Кригою окуті.
І вам, лицарі великі.
Богом не забуті.
Борітеся – поборете!
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас сила
І воля святая! [18, с. 343]

О. Кузьменко, характеризуючи початкову стадію російсько-української війни, зауважувала, що вона «...породжує нову самодіяльну творчість у формі бардівських пісень та "історій з АТО" про героїв-пасіонаріїв. У цих текстах упізнаємо типові сюжети про важкий полон, про героїчну смерть під спів Державного Гімну України, про рятівну материнську молитву. Перебуваючи на першому етапі фольклоризації, вони тільки-тільки входять в усну традицію, актуалізуючи традиційні образи й художні прийоми...» [9, с. 595]. Дослідниця слушно наголосила на тому, що український фольклор можна вважати семіотичним полем, на якому чітко виділено місця екзистенційної травми- "кривди", приховані в індивідуальній свідомості та міфологізовані в колективній пам'яті сучасних громадян України, які живуть в епоху дуже динамічних соціокультурних та політичних трансформацій [9, с. 595].

У сучасній музиці воєнного періоду особливої популярності набули "Думи" у виконанні Н. Дорофєєвої та А. Пивоварова, що власне є скороченою інтерпретацією шевченківської поезії "Думи мої, думи мої". Текст пісні побудовано на використанні початкових і кінцевих рядків поезії класика з акцентуванням уваги на образі серця: "Чи заплаче серце одно на всім світі..." [18, с. 73].

У наш час досить популярним стало і кобзарське мистецтво, у якому яскраво втілено шевченківські мотиви про вболівання за майбутнє країни, про збереження національної ідентичності, про боротьбу з ворогом та мрію про державну єдність. Тут у першу чергу варто відзначити постать солдата територіальної оборони, кобзаря, лірника, бандуриста, очільника гурту "Хорея Козацька" Т. Компаніченка. Творчість цього митця багатогранна: псалми, балади, колядки, канти, історичні пісні, а також думи. Зазначимо, він є автором "Думи про Савур-могилу", "Думи про Голодомор", сучасних воєнних пісень ("Панцирні ряди", "Ми сміло в бій підєм", "Завжди Україна буде", "Три тисячі років триває війна", "Йде січове військо", "Байрактари і Джавеліни" "Carmina belli" "Українським добровольцям", "Дух гармат міцніший" та ін.) тощо.

Так, в основі сюжету "Думи про Савур-могилу" покладено військові події на сході України, що стосувалися утримання

контролю над курганом Савур-могила (2014). Художньою особливістю твору є часова паралелізація: сучасність відтворюються в хронологічній рамці уславленого минулого:

Те, що написано в нас на прапорах –
Спів невимовних сфер.
Сяйвом залиті небесні простори
Нині і прісно й тепер.
Це безумовно живе в нас і діє... [8]

Варто зауважити, що динаміку військових подій у цій думі увиразнено за допомогою повторення епітета "кривавий":

Удар за ударом од дикого Дону,
Стріли огнених дощів,
Градів із пащ людозжерного змія,
Сміхи і крик упірив.
Криваві ранки, криваві світанки,
Криваві ночі жалкі,
І наші чоти, сотні, паланки,
Сотні небесних полків [8].

Трагедійність ситуації у творі увиразнено за допомогою образу Матері та топосу Раю, куди потрапили душі полеглих у пекельному бою з ворогом:

Б'є крилами Мати, б'є крилами Слава,
Й найкращі її сини
З пекельного виру, з ясними мечами
У вирій Раю ввійшли.
<.....>
Кров'ю залиті сорочки броньчасті,
Розбито шоломи ясні,
Порубані ми і постріляні бардзо,
І спалені в дикім огні [8].

За слухним зауваженням Р. Кирчіва, "здавен війна трактується в народній свідомості і її фольклорній конотації як велика біда, одне з найбільших суспільних лих у загальній ієрархії зла поряд з голодом, масовими сметроносними епідеміями та різними

наймасштабнішими руйнівними стихійними катаклізмами" [6, с. 285]. Досить характеристичним в цьому плані "Дума про Голодомор" Т. Компаніченка, де тема голоду, як одна з іпостасей війни, є провідною:

Пролилися на Вкраїні
Сліз велике море.
Ой, не знали українці,
Яке буде горе [8].

Художньою особливістю воєнних творів Т. Компаніченка є поєднання громадянських і християнських мотивів (зазначимо, що подібний художній синтез спостерігаємо і в "Кобзарі" Т. Шевченка), про це зокрема йдеться в пісні "Дух гармат міцніший":

З нами Бог і правда щира!
І свята Вкраїна-мати!
<.....>
Хай святяться душі смілі!
Хай серця вогнем палають!
Дух гармат стократ міцніший,
Ми це дуже добре знаєм! [8]

У цілому кобзарська творчість Т. Компаніченка перейнята глибоким патріотизмом, вірою в силу захисників України:

Веде нас у бій, брати.
Любов до рідного краю!
Запалим лицарські чини,
Боронячи рідні оселі,
Співаючи пісню війни,
Співаючи: "Carmina belli!" [8] ("Carmina belli!")

У репертуарі сучасних кобзарів, як і в період Другої світової війни, увиразнено шевченківські мотиви. Ілюстративною в цьому плані є творчість бандуриста Ю. Герасименка. Так, в його авторській пісні "Ген у степу" зображено передсмертні муки "стомудрого кобзаря", який тривожиться майбутнім своєї держави, збереженням "правічної думи і пісень святих":

Лежав кобзар, а серце не вгавало:
"Країно, що судилося тобі?"
Чи зірвеш неволі покривало?
Чи згинеш з ворогами в боротьбі?
Упав кобзар, мов громом вбитий явір,
Бо в груди вже душі були тісні,
А в піднебессі вільний птаха – жайвір
Співав услід покинуті пісні [2].

Як бачимо, тут очевидною є художня паралель з "Перебендею" Т. Шевченка, де так само подано образ старого кобзаря, який має трансцендентальний зв'язок з божественним:

Старий заховавсь
В степу на могилі, щоб ніхто не бачив,
Щоб вітер по полю слова розмахав,
Щоб люди не чули, бо то Боже слово,
То серце по волі з Богом розмовля,
То серце щебече Господню славу,
А думка край світа на хмарі гуля [18, с. 56].

У творі Ю. Герасименка "Рятуйте пісню" увиразнено шевченківську думку про безсмертя української думи та пісні, що концентрують у собі славу України, висловлену свого часу в посланні "До Основ'яненка":

Потрібна світу музика борні,
Під небом пісні бомби не страшні,
Хоч землю кров зросила – у пісні правди сила,
У пісні правди сила, сила.

<.....>

Співайте, люди, нелюдам на зло,
Співайте хором, щоб там не було.
Усім катам на горе співайте, люди, хором,
Співайте, люди, хором, співайте! [2]

Зазначимо, що в пісенному репертуарі цього бандуриста відчутний також і шевченківський мотив роздумів над подальшою долею України:

Скільки твої діти кайданів порвали?
Скільки у неволі свічкою згоріло?
Скільки ти зазнала вражої навали?
Скільки шматували красне твоє тіло?
А на попелищі розцвітали вишні,
Вкрилися могили в полі у квітки [2] ("Рідна моя земле")

Варто сказати, що жанр думи, поширений у творчості сучасних кобзарів і бандуристів, цікавий і для сучасних авторів. Тут варто передусім звернути увагу на збірник дум О. Птащенка "Наша Голгофа: думи" (2014). Вдаючись до використання цього жанру, автор відійшов від усталених фольклорних канонів, на чому слушно зауважив літературознавець В. Івашків: "Натомість О. Птащенко вирішив інакше – він представив свої поетичні версії важливих, на його думку, подій, зокрема й таких, котрі стосувалися його родини або знайомих, створив образи кількох яскравих особистостей минулого й сучасного" [4, с. 255]. В основі дум О. Птащенка покладено творчу ідею авторського зображення історії України протягом зміни кількох епох. Тематична палітра цих творів досить різноманітна: руйнування духовних цінностей українців ("Храм і тиран"), зображення репресій в післявоєнний період ("Дума про Ніну Строкату"), знищення української інтелігенції ("Дума про студента Миколу Невірного"), війна та її фатальні наслідки ("Дума про кримський похід повстанців-махновців", "Дума про трьох братів, трьох селянських синів") тощо. Звертаючись до мілітарної теми, О. Птащенко відтворює весь масштаб трагедії, яку спричиняють військові події. Тут передусім варто згадати про "Думу про трьох братів, трьох селянських синів". На початку цього твору відтворено руйнацію традиційної моделі родини в умовах громадянської війни:

То не буря-негода лиха
та й орлів молодих
по степах-по лісах розігнала –
то кривава війна громадянська
трьох рідних братів,

трьох синів селянських
по далеких світах,
по чужих сторонах,
по ворожих військах
розкидала [14, с. 19].

Сам автор у передмові до думи зазначає, що текст написано на основі розповідей батьків, тому зображені події є цілком достовірними. Сюжетний каркас твору О. Птащенка становить життєва історія трьох братів у непростих воєнних умовах.

Зазначимо, що розвиток подій у думі досить динамічний. Цілісність сюжету утворює родинний конфлікт, спричинений передусім тогочасною політичною обстановкою. Три брати, Іван, Петро, Микола, стали прибічниками різних політичних таборів. Через розбіжність своїх суспільних ідеалів вони були жорстоко страчені, що і позначилося на драматичному фіналі думи:

Три постріли в долині прогрімili...–
Три душі християнські в небо відлетіли...
Відтоді стоять край села три хрести...
Поряд лежать рідні брати... [14, с. 22]

На жаль, історія української сім'ї, зображена у творі, не є поодиноким, а сам конфлікт на цьому не вичерпується. Трагедія війни, на думку автора, призводить до фатального впливу на зв'язки в родині, нещадно руйнуючи її.

О. Птащенко в свої думках зображує також сучасні реалії російсько-української війни. Прикладом тому є "Дума про іловайську дитину" (2018–2019). Зазначимо, що каркас сюжету цього твору складають події порятунку маленької дівчинки бійцем І. Погорелим, що пройшов крізь іловайське пекло в серпні 2014 року. (Варто сказати, що образ дитини, яка стала беззахисною жертвою війни, є поширеним у сучасній воєнній літературі).

Композиція цієї думи складається із зачину, шести відокремлених частин і закінчення. Сама оповідь у творі є емоційно напруженою. О. Птащенко з особливим трагізмом відтворює образ маленької дівчинки, на очах якої жорстоко розстріляно батьків:

А воно – зіщулене-скуцьорблене,
ні живе – ні мертво лежало...
Вічки зажмурені... голівку ручками
обхопило-обійняло...
І жахливо було, що воно не плакало,
ротик міцно стулило,
оніміло мовчало...
І не відомо, чи воно колись заговорить...[13]

Композиційно важливим є епізод порятунку осиротілої дитини рядовим воїном, який не став не байдужим до чужої біди, хоч сам переніс тяжке поранення:

І пішли вони до людей: по дорозі,
в сторону міста...
А в нього ж – п'ять кульових ран...
Ой, як боляче-важко було з перебитою ногою
і простреленою рукою
з дитиною малою
іти-переповзати!..
Нескінченно довга дорога...[13]

Автор "Думи про іловайську дитину" досить яскраво вимальовує події "іловайського котла", використовуючи відповідні художні засоби, зокрема метафори: "вогонь шалений, кинджальний", "сплюндрована дорога", також тут особливо увиразнено образ палаючої землі: "земля навколо палала", "горіли машини, горіли люди", "і довго пекло ще бушувало, аж поки все попелом стало" [13].

Закінчується твір О. Птащенко увіковіченням пам'яті про героїчний вчинок воїна на тлі жорстоких подій іловайського пекла:

Пройшли місяці... От він – уже на двох ногах...
Та не може забути той іловайський жах...
І раптом – у музеї він бачить...
і ніг під собою не чує:
бронзова дівчинка
бронзовому рятівникові – йому (!) –
бронзове яблуко дарує! [13]

Як бачимо, жанр думи, який свого часу застосовував у своєму "Кобзарі" Т. Шевченко ("Гамалія", "Невільник", "У неділеньку у святую" та ін.), все більше здобуває популярності і у сучасній війсьній літературі. Творчість одеського автора О. Пташенка є яскравим тому прикладом.

Висновки. Отже, поезія Т. Шевченка не втрачає своєї актуальності й досі. Патріотичні заклики митця ставали потужним стимулом до боротьби з ворогом як в період Другої світової, так і під час російсько-української війни. Слід зауважити, що саме кобзарі стають носіями патріотичних ідей Шевченка, тим самим все більше підносячи моральний дух українських воїнів. Можна з певністю стверджувати, що "...постать кобзаря <...> стає немов поетичним символом національності, національної культури й традиції" [17, с. 17].

Важливо акцентувати, що фольклорний жанр думи в нинішній трагічний для України час постає яскравим історичним документом епохи. Підтвердженням цьому є не лише творчість О. Пташенка, а й сучасних кобзарів і бандуристів, зокрема Т. Компаніченка та Ю. Герасименка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Байдак М. Війна як виклик і можливість: українки в роки Першої світової війни / Мар'яна Байдак. Л.: Інститут народознавства НАН України, 2021. 320 с.
2. Герасименко Ю. Пісні / Юрій Герасименко. URL: <https://pisennyk.com.ua/yuriy-gerasimenko>. (дата звернення 23.02.2023).
3. Жеплинський Б., Ковальчук Д. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник / Богдан Жеплинський, Дарія Ковальчук. Л.: Галицька видавнича спілка, 2011. 316 с.
4. Івашків В. Українські думи двадцять першого століття / Василь Івашків // Українське літературознавство, 2016, Вип. 81. С. 254–257.
5. Кирдан Б., Омельченко А. Народні співці-музиканти на Україні / Борис Кирдан, Андрій Омельченко. К.: "Музична Україна", 1980. 183 с.
6. Кирчів Р. Двадцять століття в українському фольклорі / Роман Кирчів. Л.: Інститут народознавства НАН України, 2010. 536 с.
7. Колесса Ф. Українська усна словесність / Філарет Колесса. Л.: Накладом фонду "Учителю, брати мої", 1938. 646 с.
8. Компаніченко Т. Пісні / Тарас Компаніченко. URL: <https://www.pisni.org.ua/persons/454.html> (дата звернення 23.02.2023).
9. Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових війн). / Оксана Кузьменко. Л.: Інститут народознавства НАН України, 2018. 728 с.

10. Кушпет В. Старцівство: мандрівні старці-музиканти в Україні (XIX – поч. XX ст.): Наукове видання / Володимир Кушпет. К.: Темпора, 2007. 592 с.
11. Лукашук В. Ірина Шувалова: воєнні пісні допомагають зрозуміти і себе, і ворога / Влад Лукашук. URL: <https://chytomo.com/iryna-shuvalova-voenni-pisni-dopomahaiut-zrozumity-i-sebe-i-voroha> (дата звернення 23.02. 2023).
12. Правдюк О. Т. Г. Шевченко і музичний фольклор України / Олександр Правдюк. К.: Наукова думка, 1966. 234 с.
13. Птащенко О. Дума про іловайську дитину / Олександр Птащенко. URL: <https://chornomorka.com/archive/22041/a-12295.html> (дата звернення 24.02.2023).
14. Птащенко О. Наша Голгофа: думи / Олександр Птащенко. Одеса : Астропринт, 2014. 72 с.
15. Росовецький С. Шевченко і фольклор. Видання друге, виправлене і доповнене / Станіслав Росовецький. К.: Критика, 2015. 480 с.
16. Синявський О. Про що співають кобзарі / Олекса Синявський. Харків : Друкарня С. А. Шмерковича, 1912. 66 с.
17. Українські народні думи. Текст і вступ К. Грушевської. К.: Державне видавництво України, 1927. 176 с.
18. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко. К.: Національний книжковий проект, 2011. 816 с.

REFERENCES

1. Baidak M. Viina yak vyklyk i mozhlyvist: ukrainky v roky Pershoi svitovoi viiny / Mariana Baidak. L.: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy, 2021. 320 s. (in Ukrainian)
2. Herasymenko Yu. Pisni / Yuriy Herasymenko. URL: <https://pisennyk.com.ua/yuriy-gerasimenko>. [Accessed 23 February 2023]. (in Ukrainian)
3. Ivashkiv V. Ukrainski dumy dvadtsiat pershoho stolittia / Vasyl Ivashkiv // Ukrainske literaturoznavstvo, 2016, Vyp. 81. S. 254–257. (in Ukrainian)
4. Kolessa F. Ukrainska usna slovesnist / Filaret Kolessa. L.: Nakladom fondu "Uchitiesia, braty moi", 1938. 646 s. (in Ukrainian)
5. Kompanychenko T. Pisni / Taras Kompanychenko. URL: <https://www.pisni.org.ua/persons/454.html>. [Accessed 23 February 2023]. (in Ukrainian)
6. Kushpet V. Startsvstvo: mandrivni startsi-muzykanty v Ukraini (XIX – poch. XX st.): Naukove vydannia / Volodymyr Kushpet. K.: Tempora, 2007. 592 s. (in Ukrainian)
7. Kuzmenko O. Dramatychnе buttia liudyny v ukrainskomu folklori: kontseptualni formy vyrazhennia (period Pershoi ta Druhoi svitovykh voien). / Oksana Kuzmenko. L.: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy, 2018. 728 s. (in Ukrainian)
8. Kyrchiv R. Dvadtsiate stolittia v ukrainskomu folklori / Roman Kyrchiv. L.: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy, 2010. 536 s. (in Ukrainian)
9. Kyrdan B., Omelchenko A. Narodni spivtsi-muzykanty na Ukraini / Borys Kyrdan, Andriy Omelchenko. K.: "Muzychna Ukraina", 1980. 183 s. (in Ukrainian)
10. Lukashchuk V. Iryna Shuvalova: voenni pisni dopomahaiut zrozumity i sebe, i voroha / Vlad Lukashchuk. URL: <https://chytomo.com/iryna-shuvalova-voenni-pisni-dopomahaiut-zrozumity-i-sebe-i-voroha> [Accessed 23 February 2023]. (in Ukrainian)

11. Pravdiuk O. T. H. Shevchenko i muzychnyi folklor Ukrainy / Oleksandr Pravdiuk. K.: Naukova dumka, 1966. 234 s. (in Ukrainian)
12. Ptashchenko O. Duma pro ilovaisku dytynu / Oleksandr Ptashchenko. URL: <https://chornomorka.com/archive/22041/a-12295.html> [Accessed 24 February 2023]. (in Ukrainian)
13. Ptashchenko O. Nasha Holhofa: dумы / Oleksandr Ptashchenko. Odesa : Astroprynt, 2014. 72 s. (in Ukrainian)
14. Rosovetskyi S. Shevchenko i folklor. Vydannia druhe, vypravlene i dopovnene / Stanislav Rosovetskyi. K.: Krytyka, 2015. 480 s. (in Ukrainian)
15. Shevchenko T. Kobzar / Taras Shevchenko. K.: Natsionalnyi knyzhkovyi proekt, 2011. 816 s. (in Ukrainian)
16. Syniavskyi O. Pro shcho spivaiut kobzari / Oleksa Syniavskyi. Kharkiv: Drukarnia S. A. Shmerkovycha, 1912. 66 s. (in Ukrainian)
17. Ukrainski narodni dумы. Tekst i vstup K. Hrushevskoi. K.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1927. 176 s. (in Ukrainian)
18. Zheplynskyi B., Kovalchuk D. Ukrainski kobzari, bandurysty, lirnyky. Entsyklopedychnyi dovidnyk / Bohdan Zheplynskyi, Dariia Kovalchuk. L.: Halytska vydavnycha spilka, 2011. 316 s. (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 11.04.23

I. O. Terekhova, PhD (Philol.), Doctoral Student
 ORCID ID: 0000-0002-5630-5175
 e-mail: lakshinska@gmail.com
 Ivan Franko National University of Lviv, Lviv

TARAS SHEVCHENKO'S WORD ON THE BATTLEFIELD: HERITAGE OF KOBZAR TRADITIONS

The article draws artistic parallels between the Second World War and the Russian-Ukrainian wars, where the influence of Shevchenko's word, embodied with the help of kobzar art, is especially relevant. It has been proven that T. Shevchenko's words are organically woven into modern military folklore, forming an inseparable synthesized unity.

During the war period, there is an active appeal to folk origins, so were the most popular during the Second World War such dumas: "About the Bandurist Cossack", "About Marusya Bohuslavka", "The Escape of Three Brothers from the City of Azov, from Turkish Captivity" etc. The poetry of T. Shevchenko was also very popular at that time.

During World War II, folk singers took part in hostilities, were part of partisan units, traveled through the occupied territory. People's kobzars professed the Shevchenko ideals of struggle and freedom, thus raising the fighting spirit of the soldiers.

Shevchenko's words inspire on the battlefield even today. In the last period, the art of kobzar became quite developed. Here, first of all, it is worth mentioning T. Kompanichenko, a soldier of the territorial defense, a kobzar, the leader of the Khoreya Kozatsky band, the author of "Duma about the Savur-grave", "Duma about

the Holodomor", modern war songs ("Armored ranks", "We will boldly go into battle", "Bayraktars and Javelins", "Carmina belli" and others).

In the repertoire of modern kobzars, as in the period of the Second World War, Shevchenko motifs are prominent. Illustrative in this respect is the work of the bandur player Yu. Gerasimenko. His song "Gen in the Steppe" depicts the death throes of an old kobzar who worries about the future of his state. His work "Save the Song" expresses Shevchenko's opinion about the immortality of the Ukrainian дума and song. In the song repertoire of this bandurist, the Shevchenko motive of thinking about the future fate of Ukraine is also felt.

The work also focuses on the fact that during the war period, the folklore genre of дума became especially widespread and appeared as a historical document that reflects the social changes of the era.

The article also examines the functioning of the дума genre in modern military literature using the example of O. Ptashchenko's poetry.

Keywords: *дума, kobzar, Shevchenko, war, folklore.*